

"BORISS GODUNOV" – NÕUKOGUDE LIIDUST EUROOPA LIIDUNI

Berliini kuulsal *Komische Oper*'i fuajees küsis üks noorema põlvkonna lavastaja pärast diskussiooni muusikateatri tulevikust murelikult: kuidas lavastada tänapäeval vene ajaloolisi oopereid? Kui enam-vähem kõik teavad, mis on Punane väljak ja Kreml ja et Venemaa on ettearvamatult nähtus. Mussorgski "Boriss Godunov" ja "Hovanštšina" on oma võimuküsimusega küll ka suurimatele moderniseerijatele ikka veel tänuväärne materjal, ent mida teha Borodini "Vürst Igoriga" või Rimski-Korsakovi ooperitega? Parem mitte kavva võtta. Vaevalt et Roomlane – Rimljanin, nagu Rimskit kaaslaste seas kutsuti – aimas, et "võhiku" Mussorgski "Boriss" tema enda ooperid nii grandioosselt varjutab.

Ehkki küsimuse "kuidas lavastada tänapäeval ..." esitab endale iga ooperiharitud lavastaja, on "Borissi" puhul veel üks tagaplaan. Nimelt on just selle ooperi tõlgendustes levinud kaks äärmuslikku klišeet. Üht esindab Moskva Suur Teater oma vist küll poole sajandi vanuse lavastusega, milles demonstreeritakse "vene suurt ooperit" (Mussorgski muusika mõistagi Rimski-Korsakovi redaktsioonis) kogu sinna juurde kuuluva kassikullaga ja aina hästi kõvasti lauldes. Nii-sugust esitust võib mingil määral päästa üksnes varjundirikas Borissi-laulja *à la* Jevgeni Nesterenko. Muidu jääksidki meelde ainult koori ees hüpleva mimansi (koor ise ju ennast peaaegu ei liigutagi) võikalt irvitavad näod.

Teine klišeet on hoopis vastupidine. Sellele pani pahaaimamatult aluse Harry Kupferi ja Claudio Abbado veenev tõlgendus seitse aastat tagasi Salzburgi festivalil: "Boriss" nõukogude võimu kokkuvarisemise peegeldajana. Järgnevad ja ilmselt paraku ka veel mõnedki tulevased lavastused on "Borissi" sellest aspektist tilgatumaks pigistanud: kassikulla asemel möödapääsmatud sirp ja vasar, Stalin ja Brežnev, poliitbüroo ja ei-tea-kesveel. Vahel näib, et terve lavastajate armee marsib ringi loosungiga "Ei ühtki "Borissi" ilma Stalinita!" Kahtlen, kas Kesk-Euroopa

sesta lõppematut marssi nii väga naudibki, mind igatahes selline kohustuslikuks muutunud atribuutika, mida esitatakse interpretatsiooni pähe, tülgestab. Kevadel esietendunud sellelaadsest Berliini "Borissist" (*Komische Oper*, lav Uwe Eric Laufenberg Berliini Maksim Gorki teatrist) pälvisid üksmeelset kiitust hoopiski kaks kõrvalisemat osatäitjat – 89-aastane Martha Mödl Ammena ja 75-aastane Theo Adam Pimenina. Nii et vana-vana põlvkond päästis teatri au, aga mitte lavastuse.

Oleme kõnelnud äärmustest. Kuhu paigutub aprillis esietendunud Rahvusooperi "Estonia" "Boriss Godunov"? Milliseks kujuneb pingeväli 2001. aasta ja 1980. aasta "Borissi" tõlgenduse (lav Arne Mikk, dir Eri Klas, peaosades Tiit Kuusik, Teo Maiste, Jevgeni Nesterenko, Mati Palm) vahel? Käsitles Mussorgski ise ju oma ooperit ühiskonna peegliks. Kas muutused ühiskonnas – Eesti kui Nõukogude Liidu okupeeritud osa 1980. aastal ja nüüd taasiseseisva riigina teel Euroopa Liitu – kajastuvad ka suhtumises Mussorgski teosesse?

1980. aasta lavastuse keskseks küsimuseks oli võim ja ajaloo tsükliline kulgemine ühest võimule pürgijast teiseni. Võim tõi kaasa vägivalda ja intriigid. Võimuga seostus võimukandja isiksus, tema südametunnistus – kui tal seda oli, ja Borissil oli. Kaht võimule vastanduvat jõudu kehastasid ühelt poolt mungast kroonikakirjutaja Pimen ja tobuks Jurodivõi ning teisalt rahulolematu, ent manipuleeritav rahvas. Kogu tõlgendus keskendus sellele probleemiale, abiks ooperi algversioon 1869. aastast, milles teatavasti ei ole veel nn Poola pilti ja säravat naistegelast Marina Mnizekit. Lavastuse lõpul, Borissi surmastseenis, vihjati järgmisele vägivaldsele – meisterlik intrigant Suiski teeb ristimärgi troonijärglase, Borissi poja pea kohal. 1980. aastal oli oluline näidata vägivaldse võimu masinavärki ja selle maaniallikku tiksumist.

Kakskümmend üks aastat hiljem on rõhuasetus muutunud. Neeme Kuninga lavastuse keskpunktis on võimukandja, tsaar

Tsaar Boriss (Leonid Savitski) voimupuramiidi tipus.

Boriss (Mati Palm, Leonid Savitski), a tema püüded oma süütegu lunastada, taastada mõrvaga rikutud tasakaal võimukandja ja jumala vahel. Kui varasemas tõlgenduses tähendas Jurodivõi vastasjõudu Borissile, siis nüüd on nende vahekord üllatavalt leebe. Jurodivõi (Jan Oja) katsub imetluse ja hellusega tsaari "valvemeeskonna" hellebarde ja jälgib uudishimulikult kroonimistseremooniat (2. pilt). Isegi ta otsene tapmissüüdistus Borissile 7. pildis (Vassili Blažennõi kiriku ees) kõlab kui sõbralik vestlus — nagu ka Mussorgski partituur seda nõuab —, oluline on, kuidas Boriss sellele sisemiselt reageerib. Esietendustel võis Borissi reageeringutest välja lugeda tohutut väsimust — päris täpselt ei olnud siiski aru saada, mida on taotletud. Jurodivõi, sild Borissi ja jumala vahel, on kohal ka Borissi surmastseenis (8. pilt). Borissi žest, mis osutab oma pojale kui troonipärijale, jääb õhku rippuma Jurodivõi suunas. Kindlasti ei ole siin Jurodivõid mõeldud rahva esindajana, vaid jumaliku andestajana.

Sellest järeldub, et Pimen ja Jurodivõi, kuigi mõlemad jumala sõnumi vahendajad, on lavastuses eri funktsioonidega. Pimen (Leonid Savitski, Mati Palm) annab oma jutustusega Dmitri imettegevast kujust (8. pilt) viimase tõuke Borissi kokkuvarisemisele. Boriss veereb võimutrepilt alla. Jurodivõi "tõstab" tsaari põrmust, annab kahetsevale tsaarile lunastusvõimaluse — sellele vihjavad surmakell ja matusekoor, mida Boriss surma lähel kuuleb. Jurodivõi ja Borissi omalaadset lähedust tahab arvatavasti esile tuua ka Borissi rõivastus surmastseenis — musta rüü all pikkade käistega veripunane hullusärk. Vaatajale mõjub see paraku liigse otseütlemisena, et "vaadake, tsaar on nüüd tõesti hulluks läinud", ja pigem hakkab ta arutlema, kas mõeldud on võimuhullust või vägivallahulust.

Niisiis, Jurodivõi ja Borissi vahel konflikt ei teki. Jääb mulje, et lavastuses on konfliktust välditud. Dramatika jääb muusikalise tõlgenduse kanda — muusikaline juht ja dirigent Paul Mägi suhtub Mussorgski teosesse, selle võimalustesse äärmise tähelepanuga. Põhikonflikt on Borissis endas ja ilmneb just nii palju kui rolli tõlgendaja seda välja toob.

Borissi rolli "lahtimängimises" on olulisel kohal 5. pilt — Boriss oma kogas lastega, üksi, Šuiskiga, lõpuks psühholoogilisest pingest kurnatuna jumala poole pöördudes. Mõlemad Borissid (Palm ja Savitski) näitasid siin veenvalt tegelaskuju eri tahke. Eriti mõjuv oli Palmi Borissi monoloogi (Olen jõudnud või-

mu tippu, aga mu piinatud hinges pole õnnetunnet) lavalahendus: Boriss lükkab, täis sisemist raevu, lava valitsevat "võimupüramiidi". Teravust oli ka Borissi ja Šuiski (õnnestunud roll Ivo Kuuselt) stseenis. (1980. aasta "Borissist" meenus mõjuva teatrielamusena Teo Maiste ja Tiit Tralla ekspressiivne tõlgendus.)

Šuiski näib olevat selles lavastuses ähvardavam jõud kui rahvas. Kui 1980. aasta tõlgenduses kasvas rahvas järjest aktiivsemaks jõuks, olles nõudev ja hukkamõistev, siis 2001. aasta tõlgendust iseloomustab rahva täielik loidus ja jõuetus. Neeme Kuningas on maininud, et tema püüdis näidata rahvast *zombie'* dena¹. Nii on mõlemal juhul rahvas manipuleeritav ja manipuleeritud — selle erinevusega, et 1980. aastal oli rahvas sisemiselt kobrutav, kütkestatud illusioonist midagi muuta. *Zombie'*-tõlgendusega võib ju nõustuda, vastuolu tekib siiski kroonimispildis: ühepäevamentaliteediga rahvas kasutaks iga võimalust natuke pidutseda, eriti tsaari lahkel kulul. Rahvasteenide ja kogu muusikatõlgenduse dramaatiline kulminatsioon on koor "Leiba!"², mille ahastus käib tõesti lihast ja luust läbi (peakoormeister Elmo Tiisvald).

Varasemast lavastusest suurema kaalu saab seekord järgmine võimule pürgija, Griška Otrepjev (Vello Jürna), kes psühholoogilise imerelvana kasutatud tapetud tsareviš Dmitri nime ja materiaalse jõuna Poola panide toetust. Griška liini väljatoomiseks on ooperi 1869. aastast pärit algkujule lisatud nn Poola pilt 1872. aasta variandist. Poola pildiga maksab Mussorgski edukalt lõivu prantsuse suurele ooperile — kooride ja tantsude taustal areneb Griška, Marina Mniszeki (Riina Airene) ja Jesuiit Rangoni (Jassi Zahharov) intriigi. "Estonias" esitatakse Poola pilti (6. pilt) Paul Mägi ja Neeme Kuninga redaktsioonis, mis keskendub tegelaste suhetele, vältides välist hiilgust ja suurejoonelisust. Redaktsioon on igati loogiline ja veenev, kui tahta Poola pilti kasutada, siis soovitaks kindlasti niisugust lahendust. Iseküsimus, kui palju see Mussorgski ooperi 1869. aasta algkujule juurde annab. Griška ja Mniszeki tegevusliin jääb tegelikult ju õhku rippuma.³ Lavastaja on

¹ Artikli autori vestlusest Neeme Kuningaga 1. mail 2001. a. Tallinnas.

² Kõne all oleva lavastuse ülaltitrites tõlgitud "Süüa!"

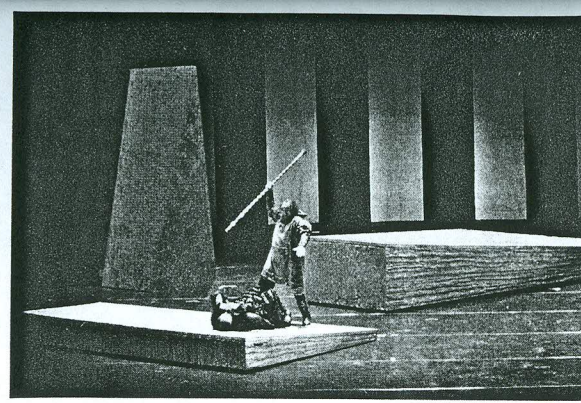
³ Mussorgski ühes hilisemas variandis on teatavasti lisatud veel nn revolutsiooni pilt (stseen Kromö all): rahvas, võõrväed, Griška, Marina Mniszek, Rangoni liikumas Moskva suunas.

püüdnud küll otsas kokku siduda, tuues Borissi surmastseeni tagaplaanile Griška ja Mniszeki kui reaalsed troonipretendendid.⁴ Ent praegu mõjub see vaatajale omamoodi *happy end'*ina: näe, see tore armastajapaar saabki võimu enda kätte! Tõsi, tulipäine Jürna-Griška ja võluvalt sensuaalne Airene-Mniszek on publiku sooja kaasaelamise igati ära teeninud. Täpse karakteri lõi Poola pildis ka Zahharov Rangonina.

Kontrast Poola pildile on kõrtsipilt (4. pilt) oma mahlakate tüüpidega: ärakaranud mungad Varlaam (Mart Laur, Ain Anger) ja Missail (Mati Vaikmaa, Mart Madiste), askeldav Kõrtsiperenaine (Carmen Puis, Ülle Tundla). Üldse peab kogu lavastuse puhul esile tõstma kõiki kõrvalrolle, mis on ühtlasele heal tasemel esitatud (Hel: Veskus, Julia Semjonova — Ksenja; Julia Botvina, Maila Plooman — Fjodor; Urve Tauts, Mare Jõgeva — Amm; jpt). Põhjalik muusikaline ettevalmistustöö tagab kõikidele rollidele kindlasti ka stabiilsuse etenduste lõikes (vastutav pianist Tarmo Espere). Vaeva on nähtud venekeelse teksti selge ja nüansirikka edastamisega. Suure arengu on lauldava teksti lahtimõtestamisel teinud Leonid Savitski. Mõlema Pimeni — Savitski ja Palmi — monoloog 3. pildis on huviga jälgitav, seda muidugi ka tänu läbimõeldud fraseerimisele. Rahvusooperi orkester kõlab nii vajaliku jõu kui ka filigraanse läbipaistvusega.

Juba mainisime, et võimu tähistab lavakujunduses (Anna Kontek Soomest) püramiid. Olulised kujundid on ka tee võimule ja troon, samuti neile valgus veripunane valgus (täpse valgusreži autor on Philippe Mombellet Prantsusmaal). Niisuguses mänguruumis on Kuningas loonud stiilipuhta ja läbitõttatud lavastuse. Teatavasti tõid Kuningas ja Mägi oma tõlgenduse kõigepealt lavale Nantes'i ooperiteatris. Prantsuse "Borissi"-traditsiooni on esmajoones kujundanud suurooperlik lähenemine (alates aastast 1908, mil "Boriss Godunovi" esitati Pariisis kuulsatel "Vene sesoonidel" Rimski-Korsakovi redaktsioonis ja peaosas Fjodor Šaljapin). Seda arvestades võis lavastus prantsuse vaatajatele mõjuda üllatusena, harjumatuult ökonoomsena ja põhitegelaste ümber kontsentreerituna: esteetiline, distantseeritud "Boriss Godunov".

⁴ Neeme Kuningas on õigustatult märkinud, et Mussorgski versioonidest võiks kokku panna kaht õhtut täitva pildijärgnevuse, millest üks on pühendatud Borissile ja teine Griškale. (Vestlus 1. mail 2001.)

"Estonia" seekordses "Godunovi" lavastuses oli peamiseks kujunduselemendiks (kunstnik Anna Kontek Soomest) suur liigenduv püramiid, mille osad pildist pilti leidlikult ümber paigutati.

Harri Rospu fotod

Euroopa Liidu perspektiivist vaadatuna saab mõndagi selgemaks ka "Estonia" lavastuse juures. Siin ei ole Venemaad sel kujul, nagu oleme harjunud nägema ja praegugi näeme, ei ole Mussorgski Venemaad, vaid üldistatud lugu üksildasest võimukandjast, kes võimule pääsemiseks on sooritanud kuriteo (või kuritegusid). Muus osas valitseb ükskõiksus, mis haarab vaatajatki.

Omavoliliselt transformeerides: kas tänapäeva Eesti näeb Borissis võimukandjat *à la* linnapea, kelle isiklik tragöödia — nii nagu ajakirjandus seda parasjagu esitab — läheb vaatajale mingil määral korda, aga muidu on vaataja võimu omajate suhtes täiesti apaatne? Niikuinii on nende kappides luukered, arvatakse ju. Kas esietendusel olnud võimu- ja rahamehed mõtlesid hetkekski võimalikule paralleelile enda ja Borissi vahel, Borissi süüme piinadele? Borissi surmapilti ei jõudnud enamik neist vist ära oodata — pärast vaheaega oli nooblissee kesklooji jäänud vaid paar vaprat teatrikülastajat.